

NEZNÁMÁ EVANGELIA. NOVOZÁKONNÍ APOKRYFY I, uspořádali Jan A. DUS, Petr POKORNÝ, Centrum biblických studií Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy v Praze, Vyšehrad-Praha 2006., 461 str; PŘÍBĚHY APOŠTOLŮ. NOVOZÁKONNÍ APOKRYFY II, uspořádal Jan A. DUS, Centrum biblických studií Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy v Praze, Vyšehrad-Praha 2003., 564 str; PROROCTVÍ A APOKALYPSY. NOVOZÁKONNÍ APOKRYFY III, uspořádal Jan A. DUS, Centrum biblických studií Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy v Praze, Vyšehrad-Praha 2007., 563 str.

Centar za biblijske studije osnovan 1999. godine u Pragu pri Češkoj akademiji znanosti i Karlovu univerzitetu pokrenuo je bibliotečni niz *Knihovna rané křesťanské literatury*. U ovoj su biblioteci pod zajedničkim naslovom *Novozákonní apokryfy* objavljene tri knjige komentiranih prijevoda apokrifa na češki jezik. Prva knjiga sadrži u prijevodu apokrifna evanđelja, druga prijevode apokrifnih djela apostolskih i poslanica, a treća knjiga apokrifne apokalipse. Svaki apokrif detaljno je opisan s arheografskim podacima o mjestu njegova pronalaska, povijesti teksta i istraživanja i s iscrpno navedenom bibliografijom dosadašnjih izdanja, faksimila, prijevoda i stručne literature, a zatim je preveden na češki jezik s komentarom.

Prvu knjigu apokrifnih evanđelja *Neznámá evangelia* priredili su Jan A. Dus i Petr Pokorný. Uz njih su sudjelovali i drugi autori, Jaroslav Brož, Růžena Dostálová, Matyáš Havrda, Lucie Kopecká, Zdeněk Kratochvíl, Petr Peňáz, Dagmar Peňázová, Zuzana Vlčková u izradi komentara i prevođenju apokrifa s originalnih jezika, i to grčkoga, latinskoga, koptskoga i sirijskoga na češki jezik. Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 2001. godine, a ovdje se prvi put objavljuje prijevod novootkrivenoga *Evanđelja Spasiteljeva*,

identificirana u *Papyrus Berolinensis 22220*, te novi prijevod *Tomina evanđelja*. Ovaj opsežni svezak obuhvaća apokrifna evanđelja u užem smislu, kao i spise slične evanđeljima koji su pod nazivom »evangelium« nastajali sve do 150. godine poslije Krista. Njima pripadaju i najstariji fragmenti Isusovih izreka, koji nisu zabilježeni u kanonskim evanđeljima.

Knjiga je podijeljena u devet poglavlja. Uvodni dio *Novozavjetni kanon i apokrifi* raspravlja o ideji, nastanku i sadržaju novozavjetnoga kanona. Ovaj kanon, oblikovan već početkom 3. stoljeća, obuhvaćao je spise, vjerodostojne upravo zbog toga što su ih napisali apostoli, Isusovi učenici. Odnos prema pojedinim dijelovima *Novoga zavjeta* razlikovao se u istočnoj i zapadnoj Crkvi, a tek su odluke crkvenih sabora i autoritet crkvenih otaca odredile kanoničnost pojedinih spisa. Osim kanonskih četiriju evanđelja iz ranoga doba kršćanstva ostali su sačuvani brojni i raznorodni spisi koji pripovijedaju o Isusovu rođenju, životu, mucu i smrti. Ovi apokrifni evanđeoski tekstovi podijeljeni su u osam poglavlja. Poglavlje *Agrapha* sadrži nezapisane riječi pripisane Isusu, kojih nema u kanonskim evanđeljima, ali su citirane kod kršćanskih ili nekršćanskih pisaca. Takav je *agraphon* o radu subotom, zatim fragment tzv. *Tajnog Markovog evanđelja*, *Sekundarni Markov završetak*, tzv. *Freerov logion*, te *agrapha* potvrđena u *Papyrus Oxyrhynchus 840*, *Papyrus Oxyrhynchus 1224* te *Papyrus Egerton 2*. Pod naslovom *Najstarija evanđelja – Logia* izdano je *Tomino evanđelje*, zbirka od 114 Isusovih izreka, *Fajumski fragment*, *Evanđelje Spasiteljevo* te *Razgovor sa Spasiteljem*. U skupini *Židovsko-kršćanskih apokrifnih evanđelja*, koja su nastala među kršćanima židovskoga podrijetla, nalaze se *Hebrejsko evanđelje*, *Nazaretsko evanđelje* i *Evanđelje Ebionita*. Slijede gnostička apokrifna evanđelja: *Filipovo evanđelje*, *Egipatsko evanđelje*, *Petrovo evanđelje* i *Evanđelje po Mariji*. Vrlo popularna *Evanđelja djetinjstva*, koja su znatno utjecala na pučku pobožnost, jer su slikovito i emotivno pripovijedala o Marijinim i Isusovim mladim danima, predstavljena su izdanjem triju tekstova: *Protoevanđeljem Jakovljevim*, *Pseudo-Tominim evanđeljem* i *Pseudo-Matejevim evanđeljem*. Pod naslovom *Pilatov ciklus* nalaze se brojne apokrifne priče o Isusovoj mucu i smrti. Među njima je najpoznatije *Nikodemovo evanđelje* tj. *Djela Pilatova* i *Kristov silazak u pakao*, slijede *Pripovijest Josipa Arimatejskog*, *Prvi list Pilatov*, *Podizanje Pilata*, *Drugi list Pilatov*, *Smrt Pilata*, *Oslobođenje Spasitelja* i dr. Tematski

je izdvojen apokrif *Povijest Abgara* koji sadrži fiktivnu korespondenciju edeskoga kralja Abgara V. s Isusom. Kao posljednji tekstovi u ovoj knjizi apokrifnih evanđelja objavljena su dva citata iz djela *Židovske starine* Josipa Flavija, u kojima je Isus nazvan Kristom.

Drugu knjigu novozavjetnih apokrifa *Příběhy apoštolů* priredio je Jan A. Dus. Uvode i komentare u pojedine apokrife i prijevode grčkih, latinskih i koptskih apokrifa na češki jezik napravila je skupina autora: Josef Bartoň, Dušan Coufal, Růžena Dostálová, Jan A. Dus, Lucie Kopecká, Jiří Pavlík, Petr Peňáz, Petr Pokorný i Jan Roskovec. Svi su apokrifni tekstovi za ovu prigodu iznova prevedeni, a nekoliko se tekstova ovdje prvi put objavljuje u češkome prijevodu.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja. Nakon općega uvoda slijedi poglavlje o apokrifnim *Djelima apostolskim*. Nastala u 2. stoljeću na grčkom jezičnom području, djela apostola, Isusovih učenika, ubrzo su se raširila po cijelom kršćanskom prostoru. Najstarija su djela najistaknutijih apostola, Petra, Pavla, Andrije, Ivana i Tome, koja, osim Ivanovih *acta*, na kraju sadrže i opis apostolove mučeničke smrti. Djela nije lako žanrovski odrediti jer uz propovijedi sadrže i motive poznate iz helenističkih ljubavnih romana i aretologija. Zbog gnostičkoga karaktera i heretičkoga učenja djela nisu bila uvrštena u biblijski kanon. No, čini se da je njihova popularnost kao zabavnoga štiva bila jača nego što je bio njihov utjecaj na teološka učenja.

Kao prvi apokrif u ovom su izdanju predstavljena *Djela Petra i dvanaest apostola*, koptski tekst otkriven 1971. u zbirci u Nag Hammadu. Ovaj se apokrif nalazi na granici između apokrifnih evanđelja i djela apostolskih, nalikuje Isusovim govorima, ali sadrži i opise putovanja kao u antičkim romanima i apostolskim djelima. Pod naslovom *Djela Petrova* objavljeni su svi sačuvani tekstovi koji pripadaju prvobitnoj redakciji. Od originalnoga je grčkoga arhetipa nastaloga oko 190. godine sačuvan samo završni dio *Martyrium Petri*, koji je cirkulirao i kao samostalan tekst. Kratki odlomci, koptski o Petrovoj kćeri te latinski odlomak o vrtlarevoj kćeri, isto potječu od prvobitnoga teksta. Najstariji pak tekstovni svjedok Petrovih *acta* zapravo je latinski prijevod *Actus Vercellenses* nastao na prijelazu 3. i 4. stoljeća. Ciklusu *Djela Petrovih* pripadaju i spis *Didascalia apostolorum* iz početka 3. stoljeća i tekst sačuvan u kronici bizantskoga pisca Ivana Malala iz 6. stoljeća. U prijevodu s koptskoga i grčkoga jezika izdana su *Djela Pavlova*,

koja je prema Tertulijanovu svjedočanstvu sastavio u 2. stoljeću neki maloazijski svećenik »iz ljubavi prema Pavlu«. Djela sadrže opise brojnih putovanja apostola Pavla, u Jeruzalem, Antiohiju, Sidon, Tir, Efez i Korint, a jednu od opsežnih i zanimljivih epizoda čine i *Djela Pavla i Tekle*, koja su se rano izdvojila iz prvobitno jedinstvenoga spisa i počela širiti samostalno. U apokrifne spise apostola Pavla ubrajaju se i *Treća poslanica Korinćanima* i Pavlov martirij. Od prvobitno opsežnih *Djela Andrije apostola*, sačuvani su kratki odlomci, koptski fragment iz 4. st., grčki iz 11. st., te *Martyrium Andreae* potvrđen u šest grčkih rukopisa iz 10. – 16. st. O bogatoj tekstovnoj tradiciji o ovome apostolu svjedoče i kasnija djela, *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, te *Liber de miraculis beati Andreae Apostoli* autora Grgura iz Toursa. U prijevodu s grčkoga jezika objavljena su *Djela Ivanova*, napisana oko sredine 2. stoljeća i sačuvana u velikom broju rukopisa, ali ne i u integralnom obliku. Djela opisuju život Ivana koji je bio apostolom u Maloj Aziji, gdje je upravljao crkvom u Efezu i gdje je proveo starost i preminuo. Nakon prvobitnih *Djela Ivanovih* nastali su kasnije i drugi spisi o apostolu Ivanu. *Djela Tomina* nastala su u Siriji u 3. stoljeću, sačuvana su u sirijskoj i grčkoj verziji i jedina su od apokrifnih djela apostolskih sačuvana u cijelosti. Prikazuju Tomino misionarsko djelovanje u Indiji.

Osim apokrifnih apostolskih djela u drugoj knjizi *Novozavjetnih apokriifa* objavljeni su i apokrif *Smrt Bogorodice* i apokrifne poslanice. Od svih Isusovih rođaka majka Marija je u apokrifnim spisima privukla najviše pozornosti. U *Protoevanđelju Jakovljevu*, *Pseudo-Matejevu evanđelju* i *Pseudo-Tominu evanđelju* opisan je njezin život, a njezina smrt glavna je tema u približno šezdeset apokrifnih spisa. Istraživači su na temelju različitih kriterija, prijevoda, teoloških ili književnih motiva, pokušavali rekonstruirati najstarije i najraširenije verzije, a u ovome izdanju u češkome prijevodu ponuđena su dva najbolja predstavnika tekstovne tradicije apokriifa o Bogorodičinoj smrti: grčko *Slovo Ivana Teologa* i latinska *Pripovijest Josipa Arimatejskog*. Apokrifnoga su karaktera *Korespondencija Seneke i Pavla*, sastavljena od četrnaest fiktivnih poslanica, zatim kratka *Poslanica Laodicejcima*, vrlo slična Pavlovim poslanicama, i vrlo popularna *Poslanica o nedjelji*, danu kada je uskrsnuo Isus Krist.

Apokalipsama, otkrivenjima i viđenjima posvećena je treća knjiga *Novozakonní apokryfy*, koju je uredio i redigirao Jan A. Dus. Ovi se apokrifni

spisi objavljuju prvi put u češkom prijevodu, a preveli su ih s grčkih, latinskih, koptskih i sirijskih originala i napisali uvode i komentare Josef Bartoň, Růžena Dostálová, Jan A. Dus, Radka Fialova, Matyáš Havrda, Jiří Hoblík, Sidonia Horňanová, Lenka Jiroušková, Lucie Kopecká, Jiří Mrázek, Jiří Pavlík, Petr Pokorný, Pavel Ryneš, Petr Tomášek, Zuzana Vítkova i David Zbíral. Izdani su ovi tekstovi: *Adamova oporuka, Bartolomejeva pitanja, Odlomak knjige Elhazaja, Otkrivenje Ezdrino, Otkrivenje Sadrakovo, Viđenje Ezdrino, Prvo otkrivenje Ivanovo, Ivanovo pitanje, Marijina apokalipsa, Petrovo viđenje, Pavlovo viđenje, Sibilina proročanstva, Tomino otkrivenje, Zosimova priča*. Dodane su četiri gnostičke apokalipse iz Nag Hammada: *Pavlovo otkrivenje, Prvo Jakovljevo otkrivenje, Drugo Jakovljevo otkrivenje i Petrovo otkrivenje*.

Apokaliptične teme nastale su na međi židovske i kršćanske književnosti, u vrijeme nesklono ranoj kršćanskoj crkvi, kada se proganjanim vjernicima pružala nada u dolazak Božjega kraljevstva. Otkrivenja i viđenja odgovarala su i na vječno ljudsko pitanje što ljude čeka u susretu sa smrću i kakav je posljednji sud dušama. U viđenjima su opisane nebeske sfere koje blaženika vode u raj, a s druge strane opisane su i paklenske muke koje čekaju zloga. U ovim apokalipsama Petar, Pavao, Marija i Ezdra putuju vođeni anđelom kroz paklena prostranstva i susreću se s grešnim dušama. Njihovim zagovorom, Bog se smiluje grešnicima i daje im nadu i mogućnost da se pokaju. Ova viđenja pripadaju apokrifima, ali su i predstavnici specifične književne vrste koja se osobito razvila u srednjem vijeku, a to su vizije.

Apokrifni tekstovi nastali još u počecima kršćanske pismenosti, zbog raznih razloga nisu postali dio biblijskoga kanona, često zbog svoga kasnijega nastanka, ali većinom zbog sadržaja koji se ne podudara s najstarijom kršćanskom tradicijom. Mašta njihovih autora oblikovala je vrlo popularna i rado čitana djela, koja su znatiželjnim slušateljima i čitateljima pripovijedala o zanimljivim zgodama i događajima o kojima kanonski spisi »šute« ili oskudno pričaju. Utjecaj apokrifna na razvoj liturgije, pučke pobožnosti i religiozne umjetnosti bio je vrlo značajan. Apokrifni spisi pisani stilom bliskim Bibliji, naslanjajući se sadržajem na kanonske biblijske knjige, pa i pripisani poznatim biblijskim piscima ili likovima iz Biblije, bili su vrlo popularni još u antici, a osobito u srednjem vijeku.

Poznavanje apokrifnih priča bitno je za teologe, istraživače vjerskih

sekta, ali je osobito važno za povjesničare, medieviste, književne i likovne povjesničare. Bez poznavanja apokrifnih sadržaja, kao i bez poznavanja Biblije, teško se mogu razumjeti motivi i simboli mnogih književnih, likovnih, pa i glazbenih djela. Znanstveno istraživanje apokrifa znatno je uznapredovalo, tako da danas, osim brojnih suvremenih prijevoda apokrifa, postoje brojna pojedinačna ili serijska kritička izdanja apokrifa na originalnim jezicima, kao i suvremena bibliografija apokrifne literature (usp. M. Geerard, *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*, Turnholt 1992.).

Starija hrvatska, osobito glagoljska književnost, u svome korpusu sadrži znatan broj starozavjetnih i novozavjetnih apokrifa. Prvi sačuvani tekstovi apokrifne hrvatske literature potječu iz 13. stoljeća, a to su fragmenti opširnih apokrifnih spisa, *Djela Pavla i Tekle* i Pseudo-Prohorovih *Djela apostola Ivana*. U rukopisima iz 14. – 17. stoljeća sačuvani su vrlo poznati apokrifi koji su u hrvatsku literaturu dospjeli većinom grčkobizantskoslavenskim, a nešto manje latinskim književnim posredništvom, npr. apokrifi o Adamu i Evi, o rajskom drvetu, o Abrahamovoj smrti, prekrasnom Josipu, Bogorodičini apokrifi, apokrifna evanđelja, *Protoevanđelje Jakovljevo*, *Pseudo-Matejevo*, *Pseudo-Tomino*, *Nikodemovo*, te apokrifna djela apostolska, *Djela apostola Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, *Djela apostola Petra i Andrije* i dr. Mnogi su stari hrvatski apokrifi i kritički izdani te su navedeni u bibliografiji A. de Santos Otera, *Die Handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen* (Berlin 1978-1981), koja se citira u *Novozákonní apokryfy*.

Biblioteka *Novozákonní apokryfy*, izvrsno suvremeno izdanje novozavjetnih apokrifa, evanđelja, djela apostolskih, poslanica i apokalipsi, u prvom je redu znatno obogatila češku kulturnu i znanstvenu javnost. Budući da su prijevodi opremljeni uvodnim studijama, kritičkim bilješkama i iscrpnim popisima literature svakoga pojedinog apokrifa, ovo izdanje predstavlja značajan doprinos istraživanju apokrifne literature. *Novozákonní apokryfy* svakako su dobro došli i hrvatskim znanstvenicima, teolozima, crkvenim povjesničarima, istraživačima hrvatske srednjovjekovne književnosti i kulture. Za poželjeti je da će se novozavjetni apokrifi i njihova obrada moći jednom čitati u ovakvom obliku i na hrvatskom jeziku.

VESNA BADURINA-STIPČEVIĆ